

פרשת תצוה

חבישת כיפה - חובה או מידת חסידות

שאלות מפתח

- ◇ מדוע יש לכסות את הראש?
- ◇ האם לאהרן הכהן היתה כיפה?
- ◇ האם מותר לעמוד גלוי ראש במקום קדוש?
- ◇ כיצד עמד כהן במקדש ללא מצנפת בזמן הפייס?
- ◇ האם מותר ללכת פחות מארבע אמות ללא כיסוי ראש?
- ◇ האם גם נסיעה בגילוי ראש אסורה כמו הליכה?
- ◇ האם מותר ללמוד ללא כיסוי ראש?
- ◇ למה מועיל כיסוי הראש באמצעות היד?
- ◇ מדוע יש לכסות את הראש בפני אדם גדול?
- ◇ האם גילוי ראש אסור משום חוקות הגויים?

כיסוי הראש מפני השכינה

פרשת השבוע, פרשת תצוה, מוקדשת ברובה לתיאור בגדי הכהונה שנועדו "לְכַבֵּד וּלְתַפְאֶרֶת". בין שמונת הבגדים, מקדישה התורה תשומת לב מיוחדת לכיסוי הראש - המצנפת לכהן הגדול והמגבעות לכהנים ההדיוטות. מתוך העיסוק בפסוקי הפרשה המתארים את הנחת המצנפת על ראשו של אהרן הכהן, עולה שאלה מעניינת: האם מתחת למצנפת הרשמית חבשו הכהנים גם "כיפה" פרטית? שאלה זו פותחת פתח לבירור רחב יותר אודות יסודות דין כיסוי הראש בישראל בדברי חז"ל ובדברי הפוסקים.

יסוד החיוב ומקור המנהג לכסות את הראש נמצא בדברי הגמרא בקידושין¹, המתארת את הנהגתו של רב הונא בריה דרב יהושע:

"רב הונא בריה דרב יהושע לא מסגי [-לא היה מהלך] ארבע אמות בגילוי הראש, אמר: שכינה למעלה מראשי".

מדבריו עולה כי הכיסוי נועד להזכיר לאדם באופן תמידי כי השכינה שורה מעליו.

מקור נוסף בענין זה, הוא דברי הגמרא בשבת², המדגישה כי כיסוי הראש מהווה סגולה ליראת שמים ומשמש כמגן מפני היצר, כפי שמסופר על רב נחמן בר יצחק:

"דאימיה דרב נחמן בר יצחק, אמרי לה כלדאי [-אמרו לה החוזים בכוכבים]: בריך גנבא הוה [-בנך יהיה גנב]. לא שבקתיה גלויי רישיה [-לא הניחה לו ללכת בגילוי ראש]. אמרה ליה: כסי רישך, כי היכי דתיהוי עלך אימתא דשמיא, ובעי רחמי [-כסה ראשך, כדי שתהיה עליך אימת שמים, ובקש רחמים מה' שלא ישלוט בך יצר הרע].

¹ קידושין לא ע"א.

² שבת קנו ע"ב.

לא הוה ידע אמאי קאמרה ליה [-לא ידע מדוע היא אומרת לו זאת]. יומא חד יתיב קא גריס תותי דיקלא [-יום אחד ישב ולמד תחת דקל], נפל גלימא מעילויה רישיה [נפלה גלימתו מעל ראשו], דלי עיניה חזא לדיקלא [נשא את עיניו וראה את הדקל], אלמיה יצריה, סליק פסקיה לקיבורא בשיניה [-תקף אותו יצרו, טיפס וחתך את אשכול תמרים בשיניו]."

הרי שאף על פי שלפי מזלו היה רב נחמן בר יצחק צריך להיות גנב, הועילה תפילתו והועיל כיסוי ראשו לשנות את טבעו.

האם אהרן הכהן חבש כיפה

בפסוקים המתארים את סדר הכתרתו של אהרן לכהונה גדולה, נאמר³:

"וְשַׁמֶּת הַמִּצְנֶפֶת עַל רֹאשׁוֹ וְנָתַתָּ אֶת נֶזֶר הַקֹּדֶשׁ עַל הַמִּצְנֶפֶת: וְלָקַחְתָּ אֶת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְיִצַקְתָּ עַל רֹאשׁוֹ וּמִשְׁחָתָּ אֹתוֹ".

סדר הפעולות המתואר בפסוק מעורר תמיהה: לכאורה, הסדר ההגיוני מחייב למשוח תחילה את ראשו בשמן המשחה, ורק לאחר מכן לחבוש את המצנפת ולקשור מעליה את הציץ. על קושי זה עומד הרמב"ן, ומציג שתי דרכים ליישוב הדברים:

"ולקחת את שמן המשחה ויצקת על ראשו - אמר ר"א [רבי אברהם אבן עזרא], כי זה לפני שומו המצנפת על ראשו, כי על ראש עצמו יצוק השמן.

ואיננו נכון בעיני, כי גם במעשה אמר 'וישם את המצנפת על ראשו וגו'... ואחר כך 'ויצק משמן המשחה על ראש אהרן'. אבל הנכון, שהיתה הצניפה סביב סביב ואמצע הראש מגולה ועליו יצק השמן...".

כלומר, שיטת האבן עזרא היא, שהפסוקים אינם כתובים כסדר ההתרחשות. בפועל, המשיחה קדמה לחבישת המצנפת, כדי שהשמן ייצק על הראש עצמו. הרמב"ן לעומת זאת סובר, שהסדר בפסוק מדויק. המצנפת לא כיסתה את כל הראש, אלא הקיפה אותו "סביב סביב", כאשר אמצע הראש נותר גלוי, ועל מקום גלוי זה יצק את שמן המשחה.

מהסברו של האבן עזרא עולה מסקנה מעניינת: בזמן המשיחה עמד אהרן הכהן בעזרה בגילוי ראש, עד שחבשו לראשו את המצנפת. אולם, מדברי הגמרא במסכת חולין⁴ עולה כי לכהן הגדול היה כיסוי ראש נוסף מתחת למצנפת:

"דתניא: כיפה של צמר היתה מונחת בראש כהן גדול, ועליה ציץ נתון, לקיים מה שנאמר: 'ושמת אותו על פתיל תכלת'".

למרות דברי הגמרא המפורשים, הרמב"ם⁵ משמיט פרט זה בתיאורו את בגדי הכהונה:

³ שמות כט, ו-ז.

⁴ חולין קלח ע"א.

⁵ רמב"ם הלכות כלי המקדש י, ג.

"...ואחר כך צונף במצנפת וקושר הציץ למעלה מן המצנפת, ושערו היה נראה בין ציץ למצנפת, ושם היה מניח תפילין בין ציץ למצנפת".

נושא זה העסיק את נושאי הכלים של הרמב"ם, ובהם **הכסף משנה** שנותר בתימהון:

"ולא ידעתי למה השמיטו רבינו".

החת"ם סופר⁶ מיישב את הקושי באופן מקורי. בתחילה הוא מציין כי לא רק הרמב"ם השמיט את עניין הכיפה, אלא גם רש"י והרמב"ן בפירושם לתורה התעלמו ממנה. ומסקנתו היא שהפוסקים הכריעו במכוון נגד הברייתא בגמרא, וסברו שלא היתה לכהן כיפה משום איסור "חציצה", וכה דבריו:

"כיפה של צמר - הכסף משנה פרק י מכלי מקדש תמה על הרמב"ם דלא מייתי הך דכיפה של צמר. ויותר יש לתמוה על פירוש רש"י ורמב"ן בחומש... ושניהם שכחו ולא ידעו דקאי אכיפה של צמר, וחלילה לחשוב כן.

על כן נראה לעניות דעתי, דלפי מאי דקיימא לן בעירובין ג ע"ב דכהנים לא היו מניחים תפילה של יד משום דכתיב: 'ילבש על בשרו', שלא יהיו דבר חוצץ בין בגדיו לבשרו, אם כן הוא הדין על מצחו, שלא יהיה דבר חוצץ בין ציץ למצחו, ואי אפשר בכיפה של צמר המפסקת. ועל כורחך כפירוש רש"י ורמב"ן בחומש, ומשום הכי השמיטו הרמב"ם גם כן".

כשם שתפילין חייבות להיות מונחות ישירות "על בשרו" ללא חציצה, כך גם הציץ חייב להיות מונח על מצח הכהן ללא חציצה. כיפה של צמר היתה חוצצת בין הציץ לבין המצח, ולכן לא ייתכן שהכהן חבש אותה.

הסרת המצנפת בזמן הפייס

הגמרא במסכת **יומא**⁷ מתארת את סדר עריכת הפייס לקביעת תפקידי הכהנים בעבודת המקדש:

"אמר רב ששת: מנא אמינא לה [-מנין אני לומד זאת?] דתניא: לשכת הגזית כמין בסילקי [-טירה] גדולה היתה, פייס במזרחה וזקן יושב במערבה. והכהנים מוקפין ועומדין כמין כוכליאר [-מעגל], והממונה בא ונטל מצנפת מראשו של אחד מהן, ויודעין שממנו פייס מתחיל".

מתעוררת השאלה: האם אותו כהן, שממנו החלה הספירה, נותר עומד ללא כיסוי ראש לאורך כל הפייס?

תוספות יום טוב⁸ מביא שתי דעות בענין זה, וזו לשונו:

"ולכאורה שכך היה עומד בלא מצנפת עד שפייסו. וכן דעת התוס'... דמשום כך לא היה הפייס בעזרה עצמה... דגנאי היה לזה לעמוד בלא מצנפת בעזרה.

⁶ חתם סופר חולין קלח ע"א.

⁷ יומא כה ע"א.

⁸ תוספות יום טוב יומא פ"ב, מ"א.

אבל הרמב"ם בפ"ד מהלכות תמיד כתב: 'והממונה נוטל... ומחזירה'. משמע דמיד החזירה, ועל ידי הנטילה ידעי מי הוא שממנו מתחילין".

לפי שיטת **תוספות**, הכהן נותר ללא המצנפת עד סיום הפייס. והתוספות יום טוב מסביר, שלפי שיטה זו מובן מדוע הפייס נערך דווקא בלשכת הגזית ולא בתוך העזרה עצמה - משום ש"גנאי היה לזה לעמוד בלא מצנפת בעזרה".

ולפי שיטת **הרמב"ם**, הסרת המצנפת היתה רגעית, לצורך סימון, והכהן קיבל את המצנפת בחזרה מיד, ולא נותר בגילוי ראש.

אכילה, לימוד, תפילה וברכות בגילוי ראש

בדברי הראשונים, חובת כיסוי הראש מופיעה בעיקר בהקשר של כניסה לבית כנסת ובזמן תפילה. הטעם המרכזי הוא משום "כבוד הציבור" או "אימת השכינה", כפי שכותב **הכלבו**⁹:

"וצריך לתקן מלבושיו ולציין עצמו ולהדר. לא יעמוד בתפילה באפונדתו ובראש מגולה, ולא ברגליו יחפים - אם אין דרך אנשי המקום ללכת כן לפני גדולים... וכתב הרבינו מאיר נ"ע, שאינו אסור לילך בגילוי ראש, כי מה שאמרו בפרק 'כל כתבי הקדש': 'תיתי לי דלא סגינא ד' אמות בגילוי ראש', רצונו לומר שזו מידת חסידות. והרבינו פרץ כתב, שיש למחות שלא ליכנס בבית הכנסת בגילוי ראש".

העמידה לפני ה' צריכה להיות מכובדת, לכל הפחות כפי שנהוג במקומות שבהם עומדים בפני אדם חשוב. מסקנת הדברים לפי הכלבו היא, שפרט לזמני תפילה ושהות בבית הכנסת - בהם חובה לחבוש כיפה - הליכה בכיסוי ראש נחשבת כ"מידת חסידות" בלבד.

המהרש"ל¹⁰ מקדיש תשובה ארוכה ומפורטת לנושא זה. הוא נשאל אודות אדם שראשו "כבד עליו", כלומר הוא סובל מכאב או אי-נוחות - האם מותר לו לשבת ולאכול ללא כיסוי ראש?

בתחילת תשובתו, מביע המהרש"ל פליאה על קביעתם הנחרצת של פוסקים הסוברים שיש איסור גמור לברך ללא כיסוי ראש, ומוצא את שורשי המחלוקת במסכת סופרים:

"תשובה: אין אני יודע איסור לברך בלא כסוי ראש. ומהרא"י פשוט לו שאסור בהזכרת שם בלא כיסוי הראש, ולא ידענא ממאי [-ואיני יודע מנין לו]. והנה מצאתי שכתב במסכת סופרים (פי"ד, הט"ו) יש בו מחלוקת, שכתב: 'פוחח הנראים כרעיו או בגדיו פרומים או מי שראשו מגולה - פורס את שמע'. ויש אומרים: בכרעיו ובבגדיו פרומים פורס, אבל לא בראשו מגולה, ואינו רשאי להוציא הזכרה מפיו, ע"כ".

המהרש"ל מציין כי אף שראשונים כרבנו ירוחם אסרו זאת, הרי שמצד הסברה והמדרש היה ראוי להקל, שכן הקב"ה אינו דורש גינוני מלכות הנוהגים אצל בשר ודם. אולם, הוא מבטל את דעתו מפני פסיקת הראשונים:

"ורבנו ירוחם כתב בסוף נתיב טז שאסור לברך בגילוי הראש. ולולי שאינני רגיל לחלוק על הקדמונים אי לאו שיש גדול שיסייעני, הייתי נוטה להקל ולברך בגילוי הראש, ואפילו

⁹ כלבו סימן יא.

¹⁰ שו"ת מהרש"ל סימן עב.

לקרות קריאת שמע שרי. שהרי איתא במדרש רבה (ויקרא רבה כז, ו): אמר רבי ברכיה: מלך בשר ודם משגר פרוטגמא שלו למדינה, מה הם עושין? כל בני המדינה עומדים על רגליהם ופורעים את ראשיהן וקוראין אותה באימה, ביראה, ברתת ובזיע. אבל הקב"ה יתברך אומר לישראל: קראו קריאת שמע, פרוטגמא דידי, הרי לא הטרחתו עליכם לקרות לא עומדים ולא פרועי ראש כו'.

משמע להדיא דליכא איסור בפריעת ראש, אלא שלא החמיר עליהם. ומה אעשה שכבר הורו לאיסור".

לאחר הדיון על התפילה, תמה המהרש"ל על מה שהעם נוהג איסור בגילוי ראש במשך כל היום, ולא רק בבית הכנסת או בזמני התפילות, ומוכיח שהנהגה זו היא רק "מידת חסידות":

"אבל בזה תמיהני שנהגו איסור בפריעת ראש אף בלא תפילה, ולא ידעתי מאין זה להם, כי לא מצינו איסור בפריעת הראש כי אם לאישה, כדאיתא בפרק המדיר (עב). וממדת חסידות הוא שלא לילך ד' אמות בגילוי הראש. ודווקא הליכה ד' אמות, כדאיתא פרק כל כתבי (קיח ע"ב): אמר ר' חנינא: תיתי לי דלא סגינא ד' אמות בגילוי הראש. והוא ממדת חסידות, כמו שחשיב שם אינך 'תיתי לי' כו'.

ועוד ראייה מפרק קמא דקידושין (לא), דמסיק שם: 'אמר רבי יהוש בן לוי: אסור להלוך ד' אמות בקומה זקופה, שנאמר: 'מלא כל הארץ כבודו'; רב הונא בריה דרב יהושע לא מסגי ד' אמות בגילוי הראש, אמר: שכינה למעלה מראשיה. משמע: דווקא בקומה זקופה הוא אסור, אבל בגילוי הראש אין בו איסור, אלא שרב הונא החמיר על עצמו מכח מידת חסידות.

ועכשיו הוא להיפך: בקומה זקופה אינם נזהרים, ואדרבה הגאים והעשירים הולכים נטויי גרון; ובגילוי הראש נזהרים, לא מחמת חסידות, אלא סוברים דת יהודית הוא".

המהרש"ל מביע פליאה על כך שהציבור נוהג איסור גמור בגילוי הראש גם שלא בשעת התפילה, למרות שמעיקר הדין לא מצינו איסור בדבר אלא לנשים בלבד. הוא מוכיח מדברי הגמרא, המביאה את הנהגותיהם של רב חנינא ורב הונא, כי כיסוי הראש נחשב ל"מידת חסידות" בלבד ואינו חובה הלכתית בסיסית.

יתרה מזאת, הגמרא מבחינה בין הליכה ב"קומה זקופה" שהיא איסור גמור משום גאוה, לבין גילוי הראש שאינו אסור מצד הדין אלא הוא מנהג של יראת שמים. והנה, מבקר המהרש"ל את היפוך היוצרות בדורו, בעוד שהעשירים והגאים מזלזלים באיסור החמור של גאוה והולכים ביהירות, דווקא במנהג כיסוי הראש - שהוא רק ממדת חסידות - הם נזהרים ביותר ורואים בו את עיקר "הדת היהודית".

למעשה, המהרש"ל פוסק שאסור להקל, כיוון שהמנהג כבר התקבע בציבור כאיסור גמור:

"אלא שהרבנו פרץ כתב שיש למחות שלא ליכנס בבית הכנסת בגילוי הראש, וכן הטור לא כתב 'ויכסה ראשו' אלא גבי תפילה ולא גבי קריאת שמע. ומה אעשה שהעם נהגו בו איסור, ואיני רשאי להקל בפניהם".

השולחן ערוך¹¹ פוסק להלכה את דברי הגמרא כלשונם:

"אסור לילך בקומה זקופה, ולא ילך ד' אמות בגילוי הראש..."

הט"ז¹² מוסיף, כי האיסור אינו מוגבל להליכה ברגל בלבד:

"ונראה לי דהוא הדין אם רוכב על גבי בהמה או יושב בעגלה, הוא כמהלך. דהא אמרינן סוף פרק קמא דקידושין: רוכב כמהלך דמי".

הרב צבי כ"ץ¹³, בעל הנחלת צבי¹⁴, סובר כי יש להחמיר שלא להיות בגילוי ראש כלל, אפילו פחות מארבע אמות. הוא מוכיח זאת מכך שהטור והשולחן ערוך לא סייגו את דבריהם בשיעור 'ארבע אמות' כפי שעשו ראשונים אחרים, ומשמע שנקטו כשיטת הרמב"ם שיש להחמיר בכל מצב:

"והטור והרב רבינו בעל שולחן ערוך כתבו סתמא... וגם הרמב"ם בפרק ה' מהלכות דעות לא הזכיר ארבע אמות".

בהלכות שבת פוסק הרמ"א¹⁵:

"ואסור לקרות [בתורה] בראש מגולה".

רבי שמואל הלוי קעלין¹⁶, בעל מחצית השקל¹⁷, מקשה על פסיקה זו: הרי הקריאה מתבצעת בבית הכנסת, וממילא אסור להיכנס לשם בגילוי ראש, ומדוע הוצרך הרמ"א לפרט איסור מיוחד על הקריאה?

מכאן הוא מוכיח, שאיסורו של הרמ"א תקף גם כשקוראים בתורה מחוץ לבית הכנסת:

"צריך לומר דמיירי כאן אפילו קורין בתורה בחדר אחר, לא בבית הכנסת".

מדין זה לומד המחצית השקל לגבי עמידה בבית הכנסת ללא כיפה, כשלא מתפללים, ומסתייע בתיאור הגמרא ביומא על הסרת המצנפת בעת ה'פייס' בלשכת הגזית. לדבריו, לשכת הגזית היתה בנויה "חציה בקודש וחציה בחול", והפייס נערך בחלק המקודש, ואף על פי כן הותר לכהנים להסיר את המצנפת שם.

מכאן הוא מסיק, שגם בבית הכנסת שלנו, אין איסור עצמי לעמוד בגילוי ראש, אלא אם כן עוסקים בפעולה של קדושה כמו קריאת התורה או תפילה:

¹¹ שולחן ערוך או"ח סימן ב, ו.

¹² ט"ז או"ח סימן ב ס"ק ה.

¹³ **הרב צבי כ"ץ (בעל נחלת צבי ועטרת צבי) (זסלב, ווהלין-ונציה, איטליה), נולד אחרי הש"ן** - מפרש השולחן ערוך. נולד לאביו, הגאון רבי יוסף בן אליהו כ"ץ (מחבר "רכב אליהו"), שניהן כרבה של זסלב. בצעירותו למד תורה מפי אביו, ובהמשך עבר לקראקא ולמד בישיבת בוסקוביץ, שם (הב"ח), וכן קיבל תורה מרבי יחיאל מיכל מנמירוב. היה ידידו הקרוב של בעל ה"תוספות יום טוב". בעקבות גזירות ת"ח-ת"ט ופלישת הטטרים, נאלץ להימלט ועבר לאיטליה, שם השתקע בוונציה. התפרסם בזכות חיבוריו על השולחן ערוך אורח חיים ואבן העזר.

¹⁴ נחלת צבי או"ח סימן ב, ס"ק ו.

¹⁵ רמ"א או"ח הלכות שבת סימן רפב, ג.

¹⁶ **רבי שמואל הלוי קעלין (בעל מחצית השקל) (קולין, בוהמיה-בוסקוביץ, מורביה), התפ"ד-התקס"ו** - מגדולי הפוסקים, ראש ישיבה וממפרשי השולחן ערוך. נולד לאביו רבי נתן נטע (ממשפחת בעל "מגלה עמוקות") וכבר בילדותו ניכר בכישרונותיו. בנערותו עבר ללמוד בישיבת בוסקוביץ, שם נישא לנכדת ראש הישיבה ונותר ללמוד וללמד בה במשך כשישים שנה, בהן העמיד אלפי תלמידים. נודע בענוותנותו המופלגת ובסירובו העקבי לקבל משרות רבנות בקהילות גדולות כמו פראג ופרשבורג. לצד גדלותו בתורה, היה איש מופת ופרוש שנהג לסגף את עצמו, ורבים שיחרו לפתחו לברכה ולתפילה. הצטיין במעשי חסד מרובים: דאג לנישואי יתומים, הקים קרנות למימון שכר מלמדים ולהוצאות רפואיות לעניים, ואף הקפיד לבקר חולים בעצמו פעמיים ביום. חיבורו "מחצית השקל" על ה"מגן אברהם" (אורח חיים) הפך לספר יסוד בפסיקה. בצוואתו צוה שלא לכתוב תארים על מצבתו.

¹⁷ מחצית השקל או"ח סימן רפב, ס"ק ח.

"אבל בלשכת הגזית, אף על גב דהפייס היה בחציה שבקודש, מכל מקום היה רשאי לעמוד בלי מצנפת - והוא הדין בבית הכנסת דידן".

למרות המנהג הרווח, הגר"א¹⁸ מסכם את עיקר הדין ומצמצם את החיוב המקורי לזמנים מסוימים בלבד:

"כללא דמילתא: אין איסור כלל בראש מגולה לעולם, רק לפני הגדולים, וכן בעת התפילה; אז נכון הדבר מצד המוסר. ושאר היום - לקדושים שעומדים לפני ה' תמיד".

דברי הגר"א, שהחובה מעיקר הדין היא משום כבוד - בזמן תפילה או בפני אדם חשוב - נסמכים על המקורות הבאים:

א. הגמרא בקידושין¹⁹ מספרת על אדם שחלף על פני רב ירמיה בגילוי ראש, ורב ירמיה גער בו ואמר לו:

"רבינא הוה יתיב קמיה דרבי ירמיה מדיפתי, חלף ההוא גברא קמיה ולא מיכסי רישא, אמר: כמה חציף הא גברא! אמר לו: דלמא ממתא מחסיא ניהו, דגיסי בה רבנן".

ב. במסכת כלה²⁰ מובא סיפור חריף יותר, לפיו רבי אליעזר ורבי עקיבא למדו שמי שנוהג בעזות פנים ומגלה ראשו בפני זקנים - יש בכך עדות לפסול בייחוסו. וכך כתוב שם:

"פעם אחת היו זקנים יושבים, עברו לפניהם שני תינוקות, אחד גילה את ראשו, ואחד כיסה את ראשו. זה שגילה ראשו - רבי אליעזר אומר: ממזר. רבי יהושע אומר: בן הנידה. רבי עקיבא אומר: ממזר ובן הנידה".

לסיום, בשו"ת זכרון יהודה²¹ נשאל רבי יהודה בן הרא"ש²², האם חובה להיזהר שלא לשבת בגילוי ראש בעת הלימוד, וכך כתב:

"וטוב הוא שלא לישיב בגילוי הראש בשעת הלימוד, למי שיוכל לסבול, לפי שילמוד יותר באימה; ולפעמים, מפני כובד החום, אינו יכול לסבול".

כלומר, הטעם לכיסוי הראש הוא כדי שהלימוד יעשה מתוך יראת כבוד ורוממות, אך במקרים של צער הגוף, גגן עומס חום, ניתן להקל בזה וללמוד ללא כיסוי ראש.

חוקות הגויים

¹⁸ ביאור הגר"א או"ח סימן ח, ב.

¹⁹ קידושין לג ע"א.

²⁰ מסכת כלה רבתי פ"ב, ה"ב.

²¹ שו"ת זכרון יהודה סימן כ.

²² רבי יהודה בן הרא"ש (זכרון יהודה) (קל, גרמניה-טולדו, ספרד), הל-הק"ט - מגדולי הראשונים. בנו ותלמידו המובהק של אביו הרא"ש ואחיו של רבי יעקב בעל הטורים. נולד באשכנז ועזב אותה עם אביו בעקבות רדיפות היהודים, עד שהשתקעו בטולדו שבספרד. לאחר פטירת אביו (בשנת הפ"ח), נבחר למלא את מקומו כרבה של טולדו וכראש הישיבה בה. מלבד גדולתו בתורה, נודע בצוואתו המוסרית המפורטת - "צוואת רבי יהודה בן הרא"ש" - המהווה מסמך חינוכי מרתק ובו אורחות חיים, מידות טובות והנהגות נכונות בלימוד תורה. חיבר תשובות רבות בהלכה שקובצו בשו"ת "זכרון יהודה". נפטר במגפה השחורה שפקדה את ספרד.

מעבר לטעמים של יראת שמים ומידת חסידות, **הט"ז**²³ מחדש כי בימינו קיים איסור גמור ללכת בגילוי ראש, משום "ובחוקותיהם לא תלכו"²⁴. הטעם לכך הוא המנהג הרווח אצל אומות העולם להסיר את הכובע באות כבוד או בעת הישיבה. ממילא, יהודי הנוהג כך מדמה עצמו לגויים:

"ונראה לי שיש איסור גמור מטעם אחר, דהיינו: כיון שחוק הוא עכשיו בין העכו"ם, שעושין כן תמיד - תיכף שיושבין, פורקין מעליהם הכובע. ואם כן, זה נכלל בכלל 'ובחוקותיהם לא תלכו'."

כל שכן בחוק זה, שיש טעם דכיסוי הראש מורה על יראת שמים... וכן כתב בספר המורה [-מורה הנבוכים]... 'גדולי חכמינו נמנעים מלגלות ראשם, להיות השכינה חופפת וסוככת אותן'... ודאי ירחיק עצמו בזה יותר משאר חוקותיהם".

לאור זאת, כותב הט"ז בהמשך דבריו, לגבי כיסוי הראש באמצעות היד, שלצורך הזכרת שם שמים, כיסוי באמצעות היד אינו מועיל, כי היד והראש הם גוף אחד ו"אין הגוף מכסה את הגוף"²⁵. אולם, כדי להינצל מאיסור "חוקות הגויים", די בהנחת היד על הראש²⁶, כי פעולה זו מוכיחה שהאדם אינו מזדהה עם מנהג הגויים, וכי הוא מכיר בחובת הכיסוי:

"אבל מכל מקום, מה שכתב רש"ל דדי בכיסוי היד על הראש - ודאי די בזה אף לסלק חוקות העכו"ם, כיון שהוא מורה בזה שאסור לו לישיב בגילוי הראש. אבל לא יועיל לענין שיצא דבר קדושה מפיו".

בחימת הדברים, נזכיר את לשון הזהב של **הראשון לציון הרב עובדיה יוסף זצ"ל** לגבי המציאות בימינו. אם בעבר נידונה הכיפה כ"מידת חסידות", הרי שבדורות האחרונים היא הפכה לסמל מובהק לזהות יהודית ולקבלת עול מלכות שמים. וכך כתב בשו"ת **יביע אומר**²⁷:

"ונראה שבזמנינו, שדרך החופשים ללכת בגילוי הראש - דרך פריקת עול תורה ומצוות - בודאי שכל מי שהוא ירא שמים צריך להיזהר לכסות ראשו כשהולך ברשות הרבים, שיהיה היכר בין עובד אלקים לאשר לא עבדו. **ויש בזה יותר ממידת חסידות**, והכיפה שעל ראשו של אדם דתי, היא לסמל ולמופת שהוא שייך למחנה הדתי, ומורא שמים עליו".

ביטוי מיוחד לחרדת הקודש ולמורא השמים שהכיפה מגלה בחבישתה, ניתן למצוא במכתב ייחודי, ששלח ראש ישיבת "חברון", **הגאון רבי יחזקאל סרנא**, לראש הממשלה דאז, מר דוד בן גוריון. בשנת תשכ"ה, שלח הרב סרנא לבן גוריון את ספר "הכוזרי" (מהדורה חדשה שנערכה על ידו), וצירף אליו מכתב אישי, בזה הלשון:

"בעזרת השם יתברך, ירושלם י"ג סיון תשכ"ה"

²³ ט"ז או"ח סימן ח, ס"ק ג.

²⁴ ולצורך מניעת הפסד מרובה, כמו במקומות עבודה שבהם דורשים מן העובדים ללכת בגילוי ראש, כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן ב; חו"מ ח"א סימן צג), שאף על פי שלדעת הט"ז צריך אדם להפסיד את כל ממנו בשביל שלא לילך באופן זה, משום שלדעתו אסור מדינא לילך בגילוי ראש, מכל מקום במקום הפסד מרובה יש לסמוך על דעת המהרש"ל והמג"א שאין בזה אלא מידת חסידות, ומותר ללכת בגילוי ראש לצורך מניעת הפסד מרובה, שכן לא גרע דבר זה משאר מצוות עשה שאין אדם חייב לבזבז עליהן יותר מחומש מממונו.

²⁵ וראה שולחן ערוך או"ח סימן צא, ד, שביסוי הראש על ידי ידו של אדם אחר חשיב ככיסוי.

²⁶ מדין זה, שדי בכיסוי היד על הראש, הוכיח בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן א), שאין צריך כיסוי על כל הראש, שהרי היד אינה מכסה אלא מקצת מן הראש, ודלא כשו"ת האלף לך שלמה (סימן ג), הסובר שאין די בכיסוי מקצת הראש. אמנם, דעת החזו"א בספר אעלה בתמר (דינים והלכות אורח חיים עמ' י), שיש לכסות את רוב הראש.

²⁷ שו"ת יביע אומר ח"ט או"ח סימן א.

לכבוד כבוד מכובדי, מר דוד בן-גוריון!

בימים אלה הופיע ספר ה'כוזרי', שב"ה זכיתי שיהא נערך על ידי מחדש. ואני שולח אותו אל כבודו, ויש לי שתי בקשות:

האחת, שילמד בו בעיון רב.

השניה, מאחר שהוא ספר קדוש מאד - כמו שרשמנו בשם הגר"א מוילנא בראשית שער הספר 'שהוא קדוש וטהור' - על כן אני מבקש מכבודו, שכשיעניין בו יהיה בכיסוי-הראש. כי הגר"א מוילנא מתיר לשבת בבית בגילוי-ראש, רק אוסר במצב זה לעיין בדברי תורה, וכמו כן אוסר להיות בגילוי-ראש תחת כיפת-השמים.

אחתום בברכה ובכבוד רב,

יחזקאל סרנא".

לסיום, אזכיר סיפור שסיפר שכננו פרופסור וועוועל גרין²⁸, פרופסור בתחום הבקטריוולוגיה באוניברסיטת מינסוטה שהתקרב ליהדות על ידי הרבי מלובוביץ', ובתחילת דרכו כבעל תשובה, כאשר החל לחבוש כיפה על ראשו, אירע המעשה הבא:

התבקשתי לתת הרצאה בארגון בתי החולים הקתוליים בארה"ב. הגעתי לשם כשעל ראשי כיפה, ובסיום ההרצאה ניתנה לנוכחים הזדמנות לשאול שאלות. שמונה מאות איש נכחו באולם ולא הייתה אפשרות להפנות אליי שאלות ישירות, כך שהשאלות הועברו בכרטיסים, מתוכם הקריא המנחה שאלות נבחרות. ואז הגיעה השאלה האחרונה. המנחה נשם נשימה עמוקה, ואמר: פרופסור גרין, זו השאלה שחיכינו לה זמן רב. היא הגיעה משתי נזירות שנוכחות כאן באולם, שכותבות: "אנו מעוניינות לדעת בטרם עזיבתך, מהו ה'בד' הזה שמונח על ראשך?".

אני שומע את הדברים, וחושב לעצמי: הנה עברה שנה וחצי, והגיע הזמן...

אני עומד בפניהם, ועל האולם נופלת דממה מוחלטת.

ואז עביתי: הרב שלי לימד אותי, שכל זמן שאדם הולך על שתי רגליו, ראשו נמצא מעל כל חלקי הגוף שלו. המצב הזה עשוי להטעות את האדם, ולגרום לו לחשוב שהוא הגבוה ביותר בעולם. לכן הורו לנו חכמינו להניח משהו על הראש, כדי שנהיה מודעים לעובדה שיש מישהו מעלינו. אלו מכם שהזדמנו לנו יורק, אפשר ששמעו את הכינוי היהודי ל'בד' הזה - 'ארמולקע', שמקורו במילים 'ראת-מלכא'. זה ביטוי של שתי מילים ארמיות שתרגומן: 'לירא מהמלך', או 'יראת שמים'.

הוספתי: לפעמים ההשפעה נוכחת, לפעמים אני שוכח מהמסר... אך אני תמיד מקווה שזה יעבוד.

סיימתי את הדברים, והתיישבתי על מקומי.

לרגע שרר שקט. אחריו, קמו לפתע שמונה מאות קטולים על רגליהם, והחלו למחוא כפיים במשך דקות ארוכות...

²⁸ ראה פרופסור גרין שלום וברכה עמ' 112.

הכיפה שעל ראשו, אם כן, נושאת בחובה משמעות עמוקה: היא מעידה על שייכותנו לגיונו של מלך מלכי המלכים; משמשת תזכורת מתמדת לשכינה שלמעלה מראשו; משרה על האדם ענוה, יראה ורצינות, ומסייעת לו לקבל עול מלכות שמים ולזכות לקרבת ה'.

בקצרה

פרשת תצוה עוסקת בעיקרה בבגדי הכהונה. מתוך הדיון על "המצנפת" של הכהן הגדול, עלתה השאלה, האם הכהנים חבשו כיפה מתחת למצנפת הרשמית.

לכאורה יש חוסר התאמה בסדר הפעולות המתואר בתורה לגבי משיחת אהרן וחבישת המצנפת. **האבן עזרא** סובר שאהרן נמשח כשהוא גלוי ראש לפני חבישת המצנפת, ואילו **הרמב"ן** סובר שהמצנפת היתה פתוחה במרכזה.

הגמרא **בחולין** מציינת שלכהן הגדול היתה "כיפה של צמר" מתחת למצנפת, אך הרמב"ם והפוסקים השמיטו פרט זה. **החתם סופר** מבאר כי השמטה זו מכוונת, שכן הציץ חייב להיות מונח על המצח ללא חציצה, וכיפת הצמר היתה חוצצת.

הגמרא **ביומא** מתארת כיצד הסירו את המצנפת מראשו של אחד הכהנים לצורך הגורל. **התוספות יום טוב** מביא מחלוקת האם אותו כהן נשאר עומד גלוי ראש, או שהמצנפת הוחזרה לו מיד.

יסודות החיוב בגמרא

רב הונא (קידושין): הקפיד שלא ללכת ארבע אמות בגילוי ראש, כדי לזכור תמיד ש"שכינה למעלה מראשי".

רב נחמן בר יצחק (שבת): אמו הקפידה לכסות את ראשו כסגולה ל"יראת שמים" וכמגן מפני היצר הרע.

דברי הפוסקים

לפי **הכלבו**, עיקר החיוב הוא בעת תפילה, ברכות וכניסה לבית הכנסת, משום כבוד הציבור ואימת השכינה. בשאר היום, הליכה בכיסוי ראש נחשבת כ"מידת חסידות" בלבד.

המהרש"ל בתשובה, כותב שמעיקר הדין, גילוי ראש שלא בתפילה, אין בו איסור גמור. ואותם שמקפידים על כיסוי ראש (שהוא מידת חסידות) אך מזלזלים באיסור "קומה זקופה" (גאוה), שהוא איסור מפורש, אינם נוהגים כהוגן. עם זאת, הלכה למעשה אין להקל בכיסוי הראש, כיוון שהמנהג התקבע בציבור כסמל ל"דת יהודית" ופריצתו נתפשת כזלזול.

השולחן ערוך פוסק, שאסור ללכת ד' אמות בגילוי ראש. **הט"ז** מרחיב זאת גם לרכיבה ושיבה, ובעל **נחלת צבי** אוסר להיות בגילוי ראש אפילו פחות מד' אמות.

הרמ"א אוסר לקרוא בתורה בגילוי ראש. **המחצית השקל** מדייק שאיסור זה חל גם מחוץ לבית הכנסת.

הזכרון יהודה פוסק, שאם החום כבד וקשה לאדם לסבול, מותר לו ללמוד ללא כיסוי ראש.

הט"ז מחדש, שבימינו יש איסור גמור ללכת בגילוי ראש משום "ובחוקותיהם לא תלכו", שכן דרך הגויים להסיר את הכובע כאות כבוד, ויהודי צריך להיבדל מכך. הוא מוסיף שכיסוי הראש ביד מועיל כדי להינצל מאיסור זה, אך לא מועיל לתפילה וברכות.

הגר"ע יוסף פוסק, שבזמננו גילוי ראש נתפס כפריקת עול תורה ומצוות, ולכן הכיפה היא חובה גמורה המבדילה בין "עובד אלקים" למי שלא.

חתמנו במכתבו של **הרב יחזקאל סרנא** למר דוד בן גוריון, בו ביקש ממנו לכסות את ראשו בעת לימוד ספר "הכוזרי" מפאת קדושת הספר, בהסתמך על דעת הגר"א שאסור לעיין בדברי תורה בגילוי ראש. וסיפרנו על **פרופ' וועוועל גרין**, שנשאל לפשר הכיפה שעל ראשו, והשיב כי הכיפה מזכירה לאדם תמיד שיש מישהו מעליו, ובכך משרה ענוה ומונעת מהאדם לחשוב שהוא הגבוה והשליט בעולם.